

Vedecký odkaz Pavla Hoffmanna

Ivan OKÁLI*

Scientific Message from Pavel Hoffmann

Abstract

Within the first stage of his research activities Pavel Hoffmann analyzed the employment development during the process of industrialization in Slovakia. He devoted substantial part of his research career to the problems of optimization of the spatial arrangement of Slovak or Czechoslovak economy by making use of economico-mathematical modelling, statistical, empirical and theoretical analyses. In the years 1983 – 1989 he was a team leader and principal author of the study „Forecast of economic development of Slovakia up to 2010“. As a criterion of optimum solutions searched in the research results, he considered not only dynamics in economy but also progress and humanization of the whole social movement. In connection with these criteria the inseparable part of Hoffman's studies is his critical view at the centrally directed planning joined with requirement for political and economic democracy development.

Keywords: *history of economic thought in Slovakia, socialist institutions and their transition, spatial distribution of regional economic activity*

JEL Classification: B31, P30, R12

Úvod

Dňa 21. novembra 2005 zomrel Ing. Pavel Hoffmann, DrSc. Ekonomický časopis, s ktorým spolupracoval ako člen Redakčnej rady a autor početných statí, pripomína si ho pohľadom na jeho dielo.

Narodil sa v roku 1931 v rodine lekára pôsobiaceho v horehronskej Červenej skale. Koniec jeho detstva a začiatok mladosti poznačili zážitky, na ktoré sa nezaobída. V prvých rokoch vojny strach z hroziacej deportácie, po potlačení povstania

* Ivan OKÁLI, Ekonomický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava 1; e-mail: ivan.okali@savba.sk

zajatie otca nemeckou armádou a úkryt zvyšku rodiny medzi partizánmi na svahoch Nízkych Tatier. Po fronte gymnaziálne roky a maturita v Kežmarku, po nej štúdium a v roku 1956 absolvovanie Národohospodárskej fakulty VŠE v Bratislave. Aj to bolo na začiatku 50. rokov „spestrené“ politickým procesom a väzením jeho otca.

V období politického odmäku bol P. Hoffmann na odporúčanie svojho učiteľa Š. Heretika prijatý ako asistent do Ekonomického ústavu SAV. Prišiel na rodiať sa výskumné pracovisko, ktoré si hľadalo svoj celkový výskumný profil a v ňom aj pozície jednotlivých pracovníkov.

Treba konštatovať (tvrdiť opak by bolo sebaklamom i zavádzaním mladších generácií), že spoločenskovedné inštitúcie v Slovenskej akadémii vied i mimo nej akceptovali výskumné úlohy vyplývajúce z programu budovania socializmu. Rovnako však platí, že úplná väčšina ich pracovníkov (až v období normalizácie sa to zmenilo) chápala plnenie týchto úloh nie ako apologické pritakávanie politike komunistickej strany, ale ako povinnosť kriticky analyzovať procesy prebiehajúce v spoločnosti a zisťovať možnosti ich efektívnejšieho priebehu. Medzi vedomých hľadačov racionálnych riešení patrili od začiatku svojej vedeckej kariéry aj Paľo Hoffmann.

V tíme, ktorý sa v EÚ SAV zaoberal spočiatku procesom industrializácie Slovenska, a neskôr postavením slovenského hospodárstva v ekonomickom systéme Československa, skúmal otázky využitia práceschopného obyvateľstva. Výsledky tohto výskumu najprv (v roku 1963) obhájil v kandidátskej dizertácii. V nasledujúcich rokoch ich s jemu vlastnou náročnosťou voči sebe obohatil s využitím poznatkov teórií hospodárskeho rastu, priestorovej ekonomiky a metód ekonomicko-matematického modelovania. Publikoval ich v monografii [1], ktorá sa vo svojej ťažiskovej časti zameriava na problém optimalizácie zamestnanosti. Originalita jeho prístupu k chápaniu optimálnej zamestnanosti má viac prvkov. Prvým je štruktúrovanie zamestnanosti na jej sektory s rozdielnou funkciou vo fungovaní a vývoji spoločnosti. Ďalším je priestorové rozloženie zamestnanosti. A napokon je tu rozšírenie obsahu optimalizačného kritéria z dynamiky ekonomiky na dynamiku a progresivitu celkového spoločenského pohybu (pozri [2, s. 570 – 571]).

Na základe svojho prístupu uplatneného v mnohostrannej analýze Pavel Hoffmann konštatuje, že socializmus síce vyriešil kvantitatívnu stránku využitia práceschopného obyvateľstva, no kvalitatívnu stránku zamestnanosti zabezpečil len v obmedzenej miere. A ešte ďalej, poza ekonomiku smeruje konštatovanie, že „máme za sebou obdobie, v ktorom sa humanitný prístup k otázkam zamestnanosti výrazne deklaroval“, no „dosahovaná úroveň využitia spoločenských pracovných zdrojov nevytvárala všetky predpoklady pre to, aby súbežne s kvantitatívnym

rastom zamestnanosti prebiehali žiadúcim tempom aj kvalitatívne zmeny v charaktere techniky, v širšie chápanej životnej úrovni, aby na tomto základe mohli vzniknúť hlbšie transformácie v povahe práce, aj v náplni, spôsobe využitia voľného času obyvateľstva“ [1, s. 203].

Pri riešení svojich existenčných problémov P. Hoffmann odchádza z Ekonomického ústavu SAV do Výskumného ústavu oblastného plánovania zriadeného pri Slovenskej plánovacej komisii (1965). Vstupuje však na jeho pôdu aj preto, lebo vďaka svojmu koncepčnému vedeniu (prvým riaditeľom tu bol Ján Ferianec) VÚOP čoskoro získal povesť konsolidovaného pracoviska príťažlivého pre mladých ambiciózných výskumníkov.

Činnosť VÚOP bola v značnej miere spojená so skúmaním fungovania slovenského hospodárstva vo federácii. Aj preto, že pôvodná, v rokoch 1967 – 1968 rozpracovaná koncepcia národne vyváženej federácie bola po auguste 1968 prispôbená požiadavkám kladeným na fungovanie unitárneho štátu. Rozčarovanie zo značného zúženia obsahu federácie, ktoré bolo v ekonomických pasážach zákona o federácii zjavnejšie než v jeho iných kapitolách, vytváralo síce nevy-slovenú, no o to silnejšie pociťovanú spoločenskú objednávku na hľadanie teoretických východísk nápravy oklieštenej federácie.

Naznačená situácia stimulovala časť pracovníkov VÚOP k tomu, aby pri značnej záťaži z plnenia rezortne-servisných povinností riešili svoje výskumné úlohy nielen v pragmatickej, ale aj v teoretickej rovine. Predmet hlbšieho výskumného záujmu bol dosť členitý a pestrý. Z hľadiska zisťovania a argumentovania potrieb Slovenska vo fungovaní federácie tu malo nepochybne primárny význam skúmanie priestorových aspektov, resp. makrooblastných vzťahov vo fungovaní československého národného hospodárstva. Práve to bola „parketa“ výskumných aktivít P. Hoffmanna.

Vedenie Slovenskej plánovacej komisie pokusy o vedecké výboje na svojom výskumnom pracovisku nemohlo nevnímať. Skôr ich však iba trpelo, než podporovalo. Žiaden boj, ba ani diskusiu o náprave federácie, v ktorých by sa dali využiť poznatky o racionálnejšom usporiadaní vzťahov medzi slovenskou a českou ekonomikou, samo vyvolať nechcelo. Od výsledkov vlastného rezortného výskumu kriticky hodnotiacich trendy v slovenskej ekonomike sa neraz s nesúhlasom dištancovalo.

Vnútornej i vonkajšej situácii vo Výskumnom ústave oblastného plánovania sme museli venovať istú minimálnu pozornosť preto, lebo práve v ňom prežil P. Hoffmann centrálnu časť svojej vedeckej kariéry. Z hľadiska rozvoja a uplatnenia jeho talentu bolo dôležité, že sa tu mohol stretávať a spolupracovať aj s niekoľkými kolegami, ktorí s ním boli spriaznení ambíciami, schopnosťami intelektu i vzájomného pochopenia.

Východiská analýzy postavenia slovenského hospodárstva v ekonomickom systéme Československej federácie

Postavenie slovenského hospodárstva Pavel Hoffmann skúmal vo všeobecnej polohe analýzy vzťahov medzi hospodárskym systémom a jeho teritoriálnymi štruktúrnymi článkami. Uvedená metodologická pozícia mu na jednej strane umožňovala precíznejší prístup (zahrnujúci aj modelovú analýzu), a na druhej strane mala vytvoriť ochrannú hrádzu proti kritike vedenej z politických a ideologických pozícií.

Za teritoriálne štruktúrne články ekonomiky ČSSR považoval P. Hoffmann jej národné makrooblasti. Ich členením na mikrooblasti (regióny) si nechcel komplikovať metodologický aparát, no tam, kde si to výklad vyžadoval, sa hlbšie členenie makrooblasti predpokladá, ba aj explicitne spomína.

Všeobecný teoretický prístup kombinoval so štatisticko-ekonomickou analýzou reálnej ekonomiky Československa, Slovenska a ich regiónov (krajov). Komparatívna analýza ich rozvojových faktorov a trendov umožnila verifikáciu záverov z teoretickej analýzy a kládla pred ňu otázky.

Analýza je zarámcovaná predpokladom, že formou fungovania československej ekonomiky je jej plánovanie. Na hospodárske plánovanie sa však nenazerá ako na strnulý systém. Práve v nadväznosti na skúmanie teritoriálnych súvislostí a ich racionálneho usporiadania sa uvažuje aj o nevyhnutných zmenách v systéme plánovacích vzťahov.

Výsledky svojej teoreticky poňatej analýzy hospodárskeho postavenia Slovenska v podmienkach federalizovaného Československa, ktoré sú zhrnuté v monografii [3], publikoval P. Hoffmann aj postupne, vo vyše desiatke statí napísaných pre Ekonomický časopis. To dáva možnosť oboznámiť sa nielen s jej konečnými závermi, ale aj s ich postupným formovaním a dozrievaním.

Odvetvový verzus oblastný (teritoriálny) prístup k formovaniu ekonomického systému

Uvažovanie o ekonomických reformách orientujúcich československú ekonomiku na využívanie atribútov trhového mechanizmu bolo na začiatku 70. rokov „postavené mimo zákona“. Možnosti na riešenie problémov hospodárstva a jeho efektívnejšie fungovanie sa hľadali najmä v zmenách centrálného plánovania. Osobitný význam sa pritom kládol na predĺženie časového horizontu plánovania, t. j. na vypracúvanie dlhodobých výhľadov hospodárskeho rozvoja, ktoré mali pomôcť pri realizácii kvalitatívnych zmien zadúšaných zotrvačnými silami vznikajúcimi pri päťročnom plánovaní.

V diskusii o dlhodobom plánovaní vyslovil P. Hoffmann názor, že predpokladom jeho prínosu je rešpektovanie priestorovej dimenzie ekonomiky. „Osobitne dôležité je v tomto smere riešenie priestorovej stránky del'by práce a špecializácie tak, aby sa pri rešpektovaní podmienok dosahovania interných úspor (úspor z rozsahu výroby) zabezpečilo aj kladné pôsobenie systému priestorových ekonomických väzieb na zjednodušovanie komunikačných vzťahov medzi jednotlivými aktivitami, na ich vzájomné technické ovplyvňovanie, poskytovanie vzájomných služieb a tým na rýchle technické napredovanie, zvyšovanie efektívnosti príslušného odvetvovo-územného komplexu ako celku“ [4, s. 503]. Na základe zdôvodnenia významu priestorovej dimenzie v rozvoji ekonomiky bola vyslovená požiadavka „zostavovať popri celoštátnych výhladoch aj dlhodobé výhlady hospodárskeho rozvoja oboch republík predovšetkým preto, že morfológia rastových zdrojov a ohraničení je v ČSSR výrazne diferencovaná podľa jednotlivých republík“ [4, s. 504].

Akcentovanie potreby rešpektovať priestorový aspekt v hospodárskom plánovaní bolo sprevádzané kritikou vedúcej, ba dokonca neohrozene vládnucej pozície odvetvového prístupu v centrálnom plánovaní národného hospodárstva. Pavel Hoffman nebol na Slovensku jediný kritik výsadného postavenia odvetvového prístupu. Väčšine slovenských ekonómov pôsobiacich v uvažovanom období bolo zjavné, že prevaha odvetvového plánovania a riadenia hospodárstva úzko súvisí aj s okliešteným fungovaním ekonomickej federácie. Hoffmannova kritika tu však bola jedinečná nielen svojou hĺbkou a všestrannosťou, ale aj dotiahnutím do záverov o kvalite priestorových vzťahov prekonávajúcich odvetvové rozhodovanie.

Hoffmann sústavne poukazoval na to, že odvetvový prístup koncentruje pozornosť makroekonomického plánovania jednostranne na určovanie kvantitatívnych bilančných proporcií reprodukčného procesu, na výrobo-technické proporcie, ktoré pretrhávajú pradiivo sociálno-ekonomických vzťahov. Zdôrazňoval, že odvetvové rozhodovanie je rozhodovaním o objemoch, ktoré aj v prípade ich vybilancovanosti spravidla nevedie k optimalizácii užitočnosti v zmysle optimalizácie uspokojovania potrieb. V uvedenej súvislosti charakterizuje pojem oblastné optimum ako „stav rovnováhy, ktorý predpokladá také rozmiestnenie výroby“, pri ktorom sa dosiahne „plné uspokojenie dôchodkovo podložených výrobných aj nevýrobných potrieb v ktoromkoľvek oblastnom podsystéme“ [5, s. 700].

V polemike s praktizovaným spôsobom plánovania poukazoval Hoffmann na to, že odvetvové myslenie a rozhodovanie sa môže javiť ako racionálne len dovtedy, pokiaľ sa nedostáva do lokalizačnej polohy. Tu sa začína odhaľovať jeho slepota, v ktorej sa efektívne riešenia dosahujú iba náhodne. Častejšie sú lokalizačné rozhodnutia vedúce buď k prekruveniu oblastí (regiónov) ekonomickými aktivitami, alebo k neefektívnemu rozptylu investičných zdrojov.

Snaha o využitie modelových metód – očakávania, postup a výsledky

Pre Pavla Hoffmana je charakteristické, že pri hľadaní možností na zapojenie priestorovo-oblastných súvislostí do plánovania uvažoval alternatívne. Prvú možnosť tu videl v použití nových metód. Vychádzal pritom z predpokladu, že „široká aktivizácia priestorových činiteľov intenzívneho rastu je ťažko predstavitel'ná pri výlučnom používaní tradičných metód plánovania. Vyžaduje teda vypracovať sústavu analytických a modelových prístupov, ktoré by umožnili... už v celohospodárskej polohe koncipovať a obsahovo dešifrovať základné rozvojové zámery ako vnútorne zvieraný pohyb dvoch integrovaných oblastí“ [6, s. 10]. Výsledkom realizácie tohto zámeru bol *Dvojoblastný rozhodovací model* (DRM II).¹ Viacročná sústavná práca spojená s jeho postupným rozvíjaním a aplikáciou (v rovine rozpracúvania východísk na vypracovanie dlhodobých výhľadov rozvoja hospodárstva Slovenska i Československa, aj pri testovaní výsledkov činnosti plánovacích komisií) vyústila do realistického hodnotenia možností jeho využitia.

Nesporne prednosti dvojoblastného modelu viedli pri jeho používaní k otázkam, na ktoré model sám nevedel vygenerovať odpovede a ktoré bolo treba vo pred zodpovedať ako predpoklady jeho fungovania. Dvojrozmerná povaha modelu a jeho dynamický charakter umožňovali „pružné overovanie dôsledkov, ktoré má na medzirepublikové rozvojové relácie a) zmena podmienok a zámerov perspektívneho rozvoja celého národného hospodárstva; b) zmena cieľov a preferencií uplatňovaných vo vzťahu k jeho makrooblastným podsystémom; c) súčasné pôsobenie oboch týchto faktorov“. Aplikovanie modelu umožnilo dôjsť aj „k zdôvodneným záverom o potrebe zmien v súhrnnom zameraní alebo v niektorých závažných zložkách samej tejto koncepcie“ [3, s. 267]. K obsahu, zmene cieľov, preferencií a rozvojových koncepcií sa sám model vysloviť nevie, alebo to môže urobiť len vo veľmi vágnej podobe.

Podobne sa možno vyjadriť k ďalšej nespornej prednosti dvojoblastného modelu spočívajúcej „v odvodzovaní objemových a štrukturálnych charakteristík výroby“ v oblastiach i celej ekonomike „prvorade od finálnych potrieb“ [7, s. 316]. Aj určenie finálnych potrieb, ich štrukturálnych trendov a pod. sa „nerodí“ vnútri fungovania modelu, ale sa doň vnáša zvonka ako súčasť „vstupnej makroekonomickej úvahy“, v ktorej sa vytvárajú autormi modelu starostlivo vyznačené exogénne, teda „mimo modelu získané vstupné údaje“ (pozri blokovú schému komplexného modelu [7, s. 328]).

¹ Východisková verzia DRM II bola vyvinutá ako výskumná úloha VÚOP v roku 1972. P. Hoffmann v [7, s. 316] uvádza, že okrem neho bol jej zodpovedným riešiteľom J. Masaryk a spoluriešiteľmi A. Petrášová, M. Kopernický, V. Vaškovič, K. Heretiková a G. Breveník.

S odstupom už približne troch desaťročí, ktoré uplynuli od rozvíjania a aplikovania dvojoblastného modelu, zdá sa byť oprávnené konštatovanie, že ani on sa nemohol stať nástrojom na záchranu centrálného plánovania. Jeho pozitívna rola, paradoxne, spočívala skôr v tom, že Pavel Hoffmann začal hľadať riešenia priestorovo-oblastných otázok fungovania ekonomiky aj mimo formalizovaných modelových prístupov.

Nové východisko v téze, že ciele oblastí sú ciele jej obyvateľstva

Vo vývoji názorov P. Hoffmana na rolu priestorovo-oblastných súvislostí vo fungovaní ekonomiky nastal rozhodujúci obrat vtedy, keď svoje úvahy podriadil zisteniu, že „oblasť vždy predstavuje značné zložité, mnohodimenzionálny sociálno-ekonomický organizmus“ [5, s. 688]. Takéto chápanie oblasti je „bezprostredne zviazané s *d'alšou zásadnou kvalitatívnou zmenou nazerania*“. Bez pochopenia sociálno-ekonomickej povahy oblasti „sa priestorové aspekty posudzovali výlučne v technologicko-výrobnej a technicko-ekonomickej polohe – ako špecifické nákladové vplyvy, resp. príjmové dôchodkové faktory. Aj práceschopné obyvateľstvo... vystupovalo predovšetkým ako výrobný zdroj, prvok celkového výrobného systému krajiny“. Prechod k chápaniu priestorových súvislostí ako sociálno-ekonomických súvislostí „vyvoláva nevyhnutnosť rešpektovať obyvateľstvo oblasti aj v jeho ďalšom, najvlastnejšom *postavení nositeľa nadradených spoločenských cieľov v určitom konkrétnom priestore*“ [5, s. 700].

Pre P. Hoffmana je charakteristické, že vo svojej teoretickej analýze nezostával stáť na polceste. Preto aj pochopenie oblasti ako komplexu sociálno-ekonomických vzťahov dovádza najprv do záveru, že „*priestorové (oblastné) usporiadanie ekonomiky nemožno ponechať na pasívny výsledok optimalizačného postupu, zameraného na maximalizáciu niektorej syntetickej národohospodárskej veličiny*“ [5, s. 695]. Ešte dôležitejšia než táto negatívna (typu ČO NIE) línia domýšľania tézy o primárnom – východiskovom význame obyvateľstva ako konceptora cieľovej funkcie ekonomiky je pozitívna línia jeho rozvíjania. Tá vyústila do poznatku, že optimalizácia ekonomiky, ktorá rešpektuje aj priestorové aspekty, môže sa dosiahnuť len v mechanizme fungovania celého ekonomického systému, do ktorého je „zakomponovaná orientácia na uspokojovanie konečných potrieb obyvateľstva“ [8, s. 25]. Tu, v myšlienke o rozhodujúcej role obyvateľstva oblasti a (napokon aj obyvateľstva v celej ekonomike) pri formulovaní jej finálnych potrieb sformuloval P. Hoffmann východisko názoru popierajúceho nároky centrálného plánovania na dominantnú rolu v procese optimalizácie národného hospodárstva. Pri rozvinutí pohľadu na mechanizmus fungovania ekonomiky toto východisko rozvinul.

Fungovanie národného hospodárstva (v socializme) charakterizoval Hoffmann ako aktivity základných (inštitucionálne zakotvených) článkov v produkčnom (obslužnom) i riadiacom mechanizme a z ich „postavenia vyplývajúcou sústavou záujmov, cieľov a hodnotiacich kritérií“ [3, s. 212]. Na základe analýzy situácie v takto chápanej československej ekonomike a, ako sám uvádza, aj s využitím výsledkov výskumu viacerých ďalších slovenských a českých ekonómov [9, s. 475 – 476] dochádza k záveru, že v systéme založenom na centrálnom plánovaní a rezortne-odvetvovom princípe riadenia sa finálna spotreba na priority obyvateľstva orientovať nemôže. Zásadný obrat v zameraní hospodárstva na potreby obyvateľstva si „vyžaduje, okrem iného, doplniť doterajšiu jednosmerne vertikálnu líniu riadenia jednak o zodpovedajúce spätné väzby, jednak o reálnu horizontálnu koordináciu vo všetkých základných rovinách technologicko-organizačného aj teritoriálneho členenia daného ekonomického systému“ [3, s. 221]. Pavel Hoffmann si bol pritom vedomý toho, že fungovanie naznačenej sústavy ekonomických vzťahov závisí predovšetkým od toho, „do akej miery hodnotové vzťahy, nákladovo-výnosové hľadiská ovplyvňujú konanie, rozhodovanie hospodárskych jednotiek... Čím je táto úloha podružnejšia, tým menšia je aj šanca priestorových aspektov reálne ovplyvniť úvahy odvetvových článkov, pretože [tuná starostlivo zaregistrujme Hoffmannovu argumentáciu – I. O.] vo vzťahu k ich hlavnej činnosti vystupujú nie ako priamy fyzický vstup, ale predovšetkým ako širší efektívnostný faktor“. Na základe uvedenej úvahy už nemožno obísť, ba sa priam vnucuje záver, že uplatnenie priestorovo-oblastných hľadísk nevyhnutných na efektívne fungovanie ekonomiky sa dá dosiahnuť „až *v organickom kontexte s transformáciou celého ekonomického mechanizmu* (podčiarkol I. O.) spojenou s objektivizáciou hodnotových vzťahov, posilnením ich parametrickej funkcie – pri súčasnom výraznom rozšírení možností pre optimalizačné rozhodovanie podnikov, resp. ich združení“ a pri na to nadväzujúcom „obmedzení priamych zásahov centra do rozhodovania a vôbec do konkrétnej činnosti nižších článkov“ [9, s. 481].

Postup myslenia, v ktorom sa P. Hoffmann usiloval nájsť spôsob uplatnenia priestorových hľadísk vo fungovaní ekonomiky, som sa usiloval reprodukovat' v maximálne možnej miere za pomoci jeho vlastných textov z dvoch dôvodov. Po prvé, na posilnenie autenticity jeho výpovede, a po druhé, preto, aby si aj čitatelia tohto článku mohli vychutnať prenikavosť úsudku a britkosť Hoffmannovho štýlu.

Erudovaný a rozhľadený P. Hoffmann určite vedel o tom, že požiadavka komplexnej reformy hospodárskeho mechanizmu bola v socialistickej ére československej ekonomickej teórie viackrát a z rôznych východiskových pozícií postulovaná už predtým, než sa k nej sám prihlásil. Jeho nespochybniteľnou zásluhou však zostáva, že k svojim záverom dospel originálnym spôsobom – pri hľadaní

optimálneho priestorového usporiadania ekonomiky – a že ich vyslovil v čase, keď sa staršie textové záznamy o nich nachodili v knižničných prohibítach.

Z hľadiska uvedených Hoffmannových zistení sa aj otázky spojené s optimálnym využitím ekonomického potenciálu Slovenska, s urýchlenním jeho sociálno-ekonomického rozvoja a s naplnením aspirácií jeho obyvateľstva dostali do nového svetla. Rozhodujúcu rolu tu prestáva hrať zmena plánovacích techník, zmena spôsobu rozhodovania o lokalizácii nových odvetvovo-výrobných kapacít. Bez podstatnej zmeny hospodárskeho mechanizmu sa zmenšuje aj význam znovurozdelenia rozhodovacích právomocí medzi centrálnou a makrooblastnou (a teda aj slovenské) plánovacie orgány. Z pohľadu, ktorý na uplatňovanie priestorových súvislostí odkryl P. Hoffmann, sa rozšírenie riadiacich kompetencií slovenskej vlády javí len ako istá úprava jestvujúcich odvetvovo-lokalizačných postupov centrálneho plánovania. Stalo sa zrejme, že predpokladom komplexnej zmeny postavenia makrooblasti Slovensko, a teda aj východiskom na odstránenie deformácií v ekonomickej aplikácii československého federalizmu sa stala komplexná ekonomická reforma.

Zdá sa, že vyústenie teoretickej analýzy do tézy o nevyhnutnosti komplexnej hospodárskej reformy, a najmä požiadavka optimalizačných aktivít vo všetkých navzájom prepojených článkoch ekonomiky trochu prekvapila a k istej ostrážitosti nabudila aj jej autora. Najmä potenciálnu kritiku z dogmatických ideologických pozícií upozorňuje, že jeho koncepcia nie je „návratom k predstavám nadväzujúcim na podmienky liberalistického kapitalizmu a na teoretickú koncepciu dokonalej konkurencie“. Pripúšťa ingerenciu hospodárskeho centra, „najmä pri tvorbe samej dlhodobej koncepcie priestorového usporiadania národného hospodárstva“, ďalej v prípade veľkých investičných akcií [9, s. 483, 485] a prostredníctvom účinného ovplyvňovania rozhodovacej logiky nižších článkov (nie mimo, príp. proti tejto logike).

Uvedené obmedzenia vlastných výpovedí boli v čase, keď ich Pavel Hoffmann urobil, celkom prirodzené. Pozornému čitateľovi pritom neujde, že na podstate autorových záverov nič nemenili. Z ich hľadiska už centrálnu plánovanie prestávalo byť úctu požadujúcou „posvätnou kravou“. V neskoršej knižnej verzii [3] už svoje obranné upozornenia vynechal.

Záver vedeckej kariéry (opäť v Ekonomickom ústave SAV) pri tvorbe ekonomickej prognózy

V druhej polovici 70. rokov sa v dôsledku vrozených defektov systému centrálneho plánovania a riadenia ekonomiky preukázala neschopnosť československej ekonomiky prejsť na intenzívny typ reprodukčného procesu a adaptovať sa

na externé (ropné) šoky vo svetovej ekonomike. Jej vývojové trendy sa začali zhoršovať v tej miere, že jej výstupy sa stávali menšie než do nej smerujúce vstupy. Potreba zmien v hospodárskom mechanizme sa síce začala verbálne uznávať, v praxi sa však obmedzovala predovšetkým na zmeny v metódach centrálného plánovania. V snahe uplatniť požiadavku postavenia plánovania na vedecký základ rozhodla v roku 1983 vláda ČSSR a vláda SSR zapojiť do prípravy 10-ročných plánovacích výhľadov aj v pravidelných päťročných cykloch zostavované súhrnné prognózy vedecko-technického, ekonomického a sociálneho rozvoja s dvadsaťročným časovým horizontom. Vypracovaním súhrnnej prognózy (v prvom pracovnom cykle do roku 2010) bola poverená ČSAV a SAV.

Pavel Hoffmann vyhovel ponuke Ekonomického ústavu SAV prevziať vedenie tímu zameraného na vypracovanie prognózy ekonomického rozvoja Slovenska a stal sa v ňom ústrednou postavou. V Ekonomickom ústave mohol spolupracovať s kolegami, ktorí sa zaoberali integračnými a adaptačnými procesmi vo svetovej ekonomike, ekonomickými problémami vedecko-technického pokroku, porovnávaním trendov vo vývoji vyspelých kapitalistických krajín a krajín RVHP, otázkami hospodárskeho mechanizmu, interfejsmi ekonomického a sociálneho vývoja. Podnety nielen prijímal, ale ich aj rozmnožoval, syntetizoval a v obohatenej podobe vracal spolupracovníkom. Bol vzorom vedúceho, ktorý svoj tím riadi nielen jasnou predstavou o cieľi a spôsobe riešenia spoločnej úlohy, ale aj vlastnými inšpirujúcimi podnetmi a ideami. Rovnako užitočná a pozitívne prijímaná bola aj jeho spolupráca s ďalšími pracoviskami SAV, ktoré sa pod gesciou Ekonomického ústavu podieľali na tvorbe súhrnnej prognózy (menovite tu treba uviesť Kabinet teórie a prognóz vedy SAV a Sociologický ústav SAV).

V prvej fáze riešenia prognostických výskumných úloh vypracoval P. Hoffmann nielen metodológiu a východiskové pracovné hypotézy prognózy ekonomického vývoja Slovenska do roku 2010, ale významne sa podieľal aj na príprave riešenia súhrnnej prognózy.²

Zdôrazňoval, že bázičkou funkciou sociálno-ekonomických prognóz je ich „objektívne poznávací“ funkcia a že „len na nej môže organicky vyrastať aj funkcia koncepčno-programová a strategicko-regulačná“. Zásadný význam pre pripravovaný prognostický výskum mali aj Hoffmannove tézy o autonómnom vzťahu dlhodobého prognózovania k plánovacej činnosti, o potrebe rámcovať prognózu sociálno-ekonomického rozvoja Slovenska do vlastnej slovenskej predstavy sociálno-ekonomického vývoja celého Československa, o východiskovej prioritte cieľového prístupu voči prístupu bilančno-zdrojovému, o fázach a dialógovom režime vypracúvania jednotlivých blokov súhrnnej prognózy i jej záverečnej syntézy (pozri [10]).

² Metodologickými otázkami prognózovania sa paralelne s Pavlom Hoffmannom zaoberal aj Jozef Markuš [11; 12] a Fedor Gál [13; 14; 15].

Na charakteristiku vzťahov, ktoré sa začali vytvárať medzi prognostickým výskumom a plánovacími inštitúciami, možno pripomenúť epizódu spojenú s vypracovaním štúdie o situácii slovenskej ekonomiky na začiatku 80. rokov [16]. Na prezentácii ju označili predstavitelia Slovenskej plánovacej komisie a Slovenskej komisie pre vedecko-technický rozvoj za dehonestovanie výsledkov socialistickej industrializácie Slovenska. Členovia vedenia SAV prítomní na prezentácii však tomuto tlaku nepodľahli.

Na rozdiel od toho, pre Ekonomický ústav ČSAV (pre jeho vedenie) bola informácia o konfrontačnom priebehu prezentácie jedným z podnetov na to, aby sa vzdal účasti v prognostickom výskume a aby navrhol zriadenie Prognostického ústavu ČSAV.

Výsledným produktom prognostického pohľadu na budúcnosť slovenského hospodárstva sa stala *Prognóza ekonomického rozvoja SSR do roku 2010*. Je to výsledok spoločnej práce takmer troch desiatok pracovníkov Ekonomického ústavu SAV a externých spolupracovníkov.³ Rovnako však platí, že ekonomická prognóza [17] je osobným dielom P. Hoffmanna, ktorý vypracoval a realizoval jeho koncepciu na základe invenčnej syntézy vlastných poznatkov a príspevkov spolupracovníkov.

Vlastná ekonomická prognóza je ani nie 200 stranový text,⁴ ktorý v hutných formuláciách prináša veľa poznatkov o rozvojových procesoch prebiehajúcich vo svetovom hospodárstve, a najmä v ekonomicky vyspelých krajinách, ako aj o prejavoch a príčinách hospodárskej a celkovej spoločenskej stagnácie, ba v mnohých smeroch aj regresu prebiehajúceho u nás v 80. rokoch.

Okrem deskripcie jestvujúcej reality sa v ekonomickej prognóze a jej rozsiahlych prípravných štúdiách podrobne skúmali možnosti prekonania rôznych rastových bariér. Zo všetkých síl sa v nich hľadali možnosti prechodu z industriálneho do postindustriálneho štádia sociálno-ekonomického rozvoja. Veľa pozornosti sa venovalo vyhľadávaniu a hodnoteniu potenciálnych technologických a produktových inovácií, ktoré by umožnili vybŕdnuť zo znehodnocovania výsledkov národnej práce vnútri ekonomiky i vo vonkajších ekonomických vzťahoch. Pri skúmaní naznačených procesov, o ktorých sa vtedy hovorilo ako o oblasti vecných problémov hospodárstva, sa však aj v spojenom úsilí slovenských a českých ekonómov žiaden kameň mudrcov nenašiel.

³ V zozname členov autorského kolektívu sú uvedení: V. Bachár, G. Brhlovič, J. Dančo, H. Gabrielová, E. Hlavatý, P. Hoffmann, J. Iša, I. Jakúbek, R. Krč, J. Markuš, J. Repčíková, B. Schmögnerová, E. Šarmír, M. Šestáková, M. Šikula, J. Tvrdoň, V. Vaškovič, J. Vojtko, M. Buček (pracovníci Ekonomického ústavu SAV). Ako externí spolupracovníci sú uvedení: J. Hric, L. Klinko, M. Michalík, J. Tomčáni, J. Porubský, P. Susedka, F. Zeman.

⁴ Istým doplnením ekonomickej prognózy sú štúdie, ktoré vypracovali členovia jej autorského kolektívu k parciálnym otázkam.

Mnohé poznatky získané v analytickej fáze prognostického výskumu boli pre plánovacie centrum svojím kritickým tónom síce nepríjemné, no vcelku ešte vnímateľné. Najhlbšia vrstva výsledkov analýzy odhaľujúca skutočné príčiny nepriaznivého vývoja a na základe nich formulovaná prognostická vízia prekonania stagnácie a odstránenia bariér sociálno-ekonomického rozvoja už bola pre plánovacie (a, pravda, aj pre politické) centrum nielen nečakaná, ale aj neprijateľná.

V súlade s duchom, resp. s podstatou vládnej objednávky sa v ekonomických prognózach práve na základe analýzy fungovania československej ekonomiky (a, prirodzene, aj v porovnaní s fungovaním iných ekonomických systémov) formulujú kriteriálne predpoklady k efektívnejšiemu – inovácie podporujúcemu i absorbovateľnému hospodárstvu. Za východiskový – s uvažovaním centrálnych plánovačov ešte ako-tak konformný predpoklad uvedeného obratu označila Prognóza ekonomického rozvoja Slovenska „prechod od prednostného uspokojovania potrieb prostredníctvom narastajúcich kvánt či objemu produktov a výkonov k ich prednostnému saturovaniu prostredníctvom zvyšovania kvality, prehlbovania úžitkových vlastností príslušných tovarov a služieb“. V nadväzujúcom určení nevyhnutnej podmienky projektovania a realizácie efektívnejšej ekonomickej budúcnosti sa však už rubikon direktívneho centrálneho plánovania zreteľne prekračuje. „Neodlučnú súčasť formovania nového typu reprodukcie predstavuje dôsledné obnovenie prirodzeného funkčného postavenia jej účelovo završujúcej spotrebnej fázy.“ To predpokladá „vymaniť konečnú spotrebu z deklaratívne síce cieľovej, v realite však beznádejne zvyškovej pozície“, rešpektovanie „jej kultivačného a aktivizačného pôsobenia“ [17, s. 97]. Tu sa už jasne hovorí, že produkčné štruktúry a obsah produkcie tovarov i služieb majú určovať potreby spotrebiteľov, a nie rozhodnutia plánovacích úradov, teda dopyt spotrebiteľov, a nie ponuka výrobcov fungujúcich podľa direktív hospodárskeho centra.

Prognóza ekonomického rozvoja nezastala na polceste tým, že by rozhodovanie podnikov o bežnej produkcii chcela podriaďiť spotrebiteľskému dopytu, kým formovanie veľkých rozvojových štruktúr by odporúčala ponechať v rukách štátu. „V podmienkach navodených dôslednou implementáciou nového hospodárskeho mechanizmu sa na historický štruktúrny manéver, pred ktorým objektívne stojí československá ekonomika, už nemožno pozeráť ako na veľké vojenské cvičenie centrálne naplánované a detailne ovládané generálnym štábom... Logika nového hospodárskeho mechanizmu vyžaduje... objektivizáciu základných štruktúrnych trendov ...prostredníctvom proefektívneho rozhodovania a konania hospodárskych subjektov“ [17, s. 139].

Treba ešte dodať, že autori uvedených prognostických záverov si plne uvedomovali ich závažnosť i záväznosť pre celkový spoločenský vývoj. „Má zásadný význam..., že *prechod k novej kvalite ekonomického rozvoja... je nerozlúčne*

zviazaný s reálnym postupom humanizácie práce a intelektualizácie pracovného procesu. Len tieto obsahové zmeny práce, sprevádzané zodpovedajúcim rozvojom politickej a ekonomickej demokracie, uplatňovaním samosprávnych, autooregulačných foriem vo fungovaní národného hospodárstva, otvárajú skutočne reálny priestor pre rozvoj tvorivej aktivity ľudí...“ (podčiarkol I. O.) [17, s. 96].

Je prirodzené, že výsledky prognostických prác z druhej polovice 80. rokov niesli pečať doby, v ktorej boli vykonané. Radikálne zmeny, resp. požiadavky vývojovej diskontinuity v hospodárskom, politickom a celkovom spoločenskom systéme sa v nich chápali a anticipovali ako zmeny, ktoré sa uskutočnia v rámci socializmu. Inak by napokon úvahy o týchto radikálnych zmenách nemohli byť predmetom ani odbornej, ani verejnej diskusie. Treba však tiež vidieť, že socializmus sa v prognostických úvahách chápal nie ako tzv. reálny – vo svojej podstate nereformovateľný socializmus, ale v protiklade k nemu ako spoločenský systém očistený od dobového ideologického nános, ako spoločnosť s otvoreným bezbariérovým vývojom, teda ako spoločnosť, ktorá si bude všetky svoje štruktúry formovať na báze demokratického konsenzu, racionality a na prospech svojich občanov.

Svojským doplnkom ekonomickej prognózy Slovenska je Hoffmannova tesne pred novembrom 1989 dokončená a publikovaná štúdia o ekonomike SSR v 80. rokoch. Na základe prehĺbenej analýzy trendov v celej československej ekonomike, vývoja hospodárskych vzťahov medzi Slovenskou a Českou republikou, vonkajších ekonomických vzťahov SR a ďalších podstatných stránok hospodárskeho vývoja Slovenska sa tu závery ekonomickej prognózy stavajú na ešte pevnejší fundament. Pritvrdzujú sa konštatovaním, že „aj na Slovensku... extenzívny industriálny typ reprodukcie prekročil už inflexný bod svojho rozvojového potenciálu, za ktorým jeho schopnosť uspokojovať potreby spoločnosti trvale a strmo klesá“ a že sa „nevytvára zatiaľ v potrebnej miere ani jeden z rozhodujúcich predpokladov, s ktorými Prognóza ekonomického rozvoja SSR do roku 2010 zväzuje úspešný prechod ku kvalitatívne vyššiemu typu národohospodárskej reprodukcie v tejto makrooblasti“, t. j. na Slovensku [18, s. 78].

Aj stručné hodnotenie rokov, ktoré Pavel Hoffmann strávil v prognostickom výskume, možno a treba uzavrieť konštatovaním, že ich výsledok sa podstatne líšil od zámerov plánovacích komisií. Tie vložili tvorbu prognóz do rúk vedeckých inštitúcií v očakávaní, že nimi vypracované prognózy budú môcť spracovať do dlhodobých výhľadov a päťročných plánov svojimi tradičnými bilančnými metódami a že budú môcť aj naďalej plánovať budúcnosť ako pokračovanie v podstate sa nemeniacej prítomnosti. Prognózy, naopak, a o to sa vo veľkej miere zaslúžil aj Pavel Hoffmann, ukázali, že budúcnosť slovenskej, respektíve celej

československej ekonomiky a spoločnosti sa môže dostať na priaznivejšiu dráhu len po uskutočnení kvalitatívnych zmien, medzi ktoré patrí aj odstránenie centrálného plánovania a riadenia ekonomiky.

V politike a podnikaní

Po novembri 1989 pôsobil P. Hoffmann niekoľko rokov v politike. Spočiatku ako námestník ministra a minister federálnej vlády pre strategické plánovanie, neskôr ako podpredseda federálnej vlády. Na hodnotenie jeho účinkovania v uvedených funkciách nie som kompetentný. Faktom je jeho účasť na koncipovaní a realizácii prvej československej reformy vytvárajúcej základy fungovania trhovej ekonomiky.

V rámci Hoffmannovho v zásade pozitívneho hodnotenia transformačného procesu prebiehajúceho v československej federácii zaujme jeho kritické posúdenie regionálne-slovenského rozmeru transformácie. Začínajúca sa reforma podľa Hoffmanna „nepripustne prehliadala naliehavé problémy a potreby česko-slovenskej federácie“, ktoré „vyžadovali dôsledne rešpektovať oblastné a osobitne republikové hľadiská pri koncipovaní a uskutočňovaní všetkých základných krokov či opatrení transformačného procesu“ [19, s. 49].

Domnievam sa, že Pavel Hoffmann bol práve kvôli svojmu intelektuálnemu potenciálu spojenému s hľadaním vedeckej pravdy človekom, ktorý síce strávil istý čas vo vrcholovej politike, no nebol prototypom partajného politika. Už v roku 1992 z politiky odchádza, aby sa niekoľko rokov venoval manažérskym aktivitám. V rokoch 1993 – 2002 pôsobil vo funkcii predsedu dozornej rady veľkej pražskej vydavateľskej spoločnosti (MAFRA).

* * *

Môj pokus o zhodnotenie vedeckého diela Pavla Hoffmanna je nepochybne subjektívny a neúplný. Neskôr bude zaiste opravený, spresnený a doplnený, najmä pokiaľ ide o Hoffmannov prínos k regionalistike a k iným oblastiam presahujúcim moju vedomostnú kompetenciu. Nepochybne však patrí medzi osobnosti, ktoré sa v dejinách ekonomického myslenia na Slovensku budú spomínať.

Historikom, ktorí si neskôr budú všimáť už len generovanie myšlienok, chcem pripomenúť, že Pavel Hoffmann všade, kde pôsobil, prispel k vytváraniu náročného režimu pestovania vedy oprosteného od protislužieb, falošnej kolegiality, ale aj invektív. Bol aj skromný a čestný človek, ktorý neznášal šľendriánstvo, ochotne pomáhal iným a vážil si ich prácu. S ním prežité roky na spoločnom pracovisku patria ku krajším obdobiam nášho života.

Literatúra

- [1] HOFFMANN, P.: Zamestnanosť a ekonomický rozvoj. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971.
- [2] BUČEK, M. – HOFFMANN, P.: Zamestnanosť a ekonomický rozvoj. Ekonomický časopis, 20, 1972, č. 6.
- [3] HOFFMANN, P.: Priestorové súvislosti a faktory reprodukčného procesu. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda 1984.
- [4] HOFFMANN, P.: Význam dlhodobého výhľadu hospodárskeho rozvoja ČSSR, potreba a funkcia jeho priestorovej štruktúracie. Ekonomický časopis, 20, 1972, č. 6.
- [5] HOFFMANN, P.: Priestorová dimenzia rozvojového procesu – ekonomické a sociálne aspekty. Ekonomický časopis, 25, 1977, č. 8.
- [6] HOFFMANN, P.: Makrooblastné aspekty zvyšovania efektívnosti československej ekonomiky. Ekonomický časopis, 25, 1977, č. 1.
- [7] HOFFMANN, P.: Niektoré poznatky z modelovania dlhodobého rozvoja hospodárstva SSR. Ekonomický časopis, 24, 1976, č. 4.
- [8] HOFFMANN, P.: Priestorové hľadiská efektívnosti spoločenského reprodukčného procesu. Ekonomický časopis, 28, 1980, č. 1.
- [9] HOFFMANN, P.: Priestorové hľadiská a súvislosti zdokonaľovania ekonomického mechanizmu. Ekonomický časopis, 31, 1983, č. 5.
- [10] HOFFMANN, P.: O metodologických, obsahových a funkčných aspektoch prognostického systému na republikovej úrovni. Ekonomický časopis, 32, 1984, č. 11.
- [11] MARKUŠ, J.: Metodologické problémy tvorby súhrnnej (celospoločenskej) prognózy. Ekonomický časopis, 36, 1988, č. 8.
- [12] MARKUŠ, J.: Úvahy nad doterajšími výsledkami a impulzmi prác na súhrnnej prognóze dlhodobého rozvoja SR. Ekonomický časopis, 36, 1988, č. 9.
- [13] GÁL, F.: O niektorých otvorených problémoch prognózovania. Ekonomický časopis, 32, 1984, č. 9.
- [14] GÁL, F.: Ešte raz o otvorených problémoch prognózovania. Ekonomický časopis, 33, 1985, č. 8.
- [15] GÁL, F.: Participatívne prognózovanie. Ekonomický časopis, 34, 1986, č. 8.
- [16] HOFFMANN, P. – MARKUŠ, J. – OKÁLI, I.: Vybrané smery prognózy ekonomického rozvoja SSR. [Výskumné práce, č. 62.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV 1984.
- [17] HOFFMANN, P. a kol.: Prognóza ekonomického rozvoja SSR do roku 2010 (záverečná syntéza). [Prognostické práce, č. 5.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV 1988.
- [18] HOFFMANN, P. a kol.: Ekonomika SSR v 80. rokoch. [Expertízna a analytická štúdia.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV 1989.
- [19] HOFFMANN, P.: Prístup k transformácii československej ekonomiky vo „federálnom“ období 1990 – 1992. In: K. Morvay a kol.: Transformácia ekonomiky: skúsenosti Slovenska. [Monografia.] Bratislava: Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV 2005.